

Sandbys historia i sammanfattning

Den historiska bakgrunden och utvecklingen i Sandby finns beskriven både på hemsidan här och i boken om Sandby. Där försöker jag koppla utvecklingen i Sandby till Sveriges och Upplands allmänna historia. Boken har mer text och mer analys, hemsidan mer av bilder och filmer som inte ryms i boken. Här följer en sammanfattning av de viktigaste linjerna av den utvecklingen. Befolkningen i Sandby var tidigare liksom i hela Sverige dominerad av bondeyrket och $\frac{3}{4}$ delar av Sandbyborna levde i skattebondehushåll, under 1700-talet. Trots höga födelsetal var befolkningsökningen relativt låg, mest på grund av att dödstalen också var höga. Det kom att förändras under de närmaste seklerna.

Förhållandet till kungamakten under 1700-talet

Humleodlingar har funnits i Sverige åtminstone sedan *Gustav Vasas* tid. Han ville att varje bondgård skulle ha minst 200 humlestöror för att kunna brygga öl åt hans administration, tjänstefolk och soldater. Sådana humleodlingar fanns också i Sandby har Riksantikvarieämbetet visat. Under 1700-talet nådde humleodlingen i Sverige sin höjdpunkt och då fanns det miljontals humlestöror i landet. Lantmätaren noterade alltid var humlegårdarna fanns, så även i Sandby. Än idag kan man finna humleplantor på dessa sedan länge övergivna humlegårdar.

Båtsmanstorp anlades i slutet av stormaktstiden, då *Karl XII* var kung. Kusten skulle bl.a. försvaras av båtsmän och fyra båtsmanskompanier sattes upp. Ett av dem lokaliserades till Uppland och Roslagskusten. Skattebönder i en rote skulle underhålla en båtsman. För att underlätta värvandet lovades bönderna befrielse från skatter och utskrivningar. Ett avtal upprättades där alla kustsocknar i landet lades under båtsmanshållet. Västland var en av dessa socknar. Båtsmännen delades in i grupper om 10 män som ingick i kompanier på 180 man. Båtsmanstorp Nr 13 och Nr 14 vid Norra Roslags 1:a båtsmanskompani anlades i Sandby och husen finns kvar än idag.

Hampaodlingen i Sandby var också ett påbud av kronan (kungen). Man använde fibrerna i stjälkarna på hampaväxterna för att tillverka bl.a. segeltyg, rep, säcktyg, lastnät och fiskenät. Upp till 90 % av alla segel tillverkades av hampa ända fram till ångfartygens genombrott i mitten på 1800-talet. Allt rep och alla segel gjordes i Sverige av hampa som odlades i landet. Mängder av hampa behövdes för detta ändamål. Det fanns till exempel 11 ton rep och segel på regalskeppet *Vasa* när det bärgades, enligt Vasamuseet. Växtdelar kunde även användas till foder åt djuren. Hampaodlingar fanns längs ån i de södra delarna av Sandby, backen där kallas Hamplandsbacken än idag.

Salpetersjuderier började anläggas när militären övergick till eldvapen som laddades med svartkrut. Till en början köptes krutet från utlandet,

men under stormaktstidens alla krig ökade behovet av krut och man började tillverka eget krut i Sverige. För att tillverka krut behöver man salpeter (svartkrut innehåller 75 % salpeter) och det kunde man hitta i stor koncentration under golven i ladugårdarna där urin från djuren blandades med jord och blev till salpeter. Kronan skapade regler kring denna hantering. Bland annat förklarades stalljorden för *krono regale*, dvs. det som fanns under golven ansågs vara kungens ägodel. Bönderna ålades också att ha trögolv i ladugårdarna för att underlätta att denna salpeterbildning skulle kunna ske när urin trängde ner mellan golvspringorna. Ganska snart uppstod det en yrkeskår som kallades salpetersjudare. De fick långtgående befogenheter t.ex. mat, logi och bränsle till sjudningen under arbetet med insamlingen av salpetern. Bönderna klagade över dessa pålagor och över sjudarnas besök som de föraktfullt kallade för "pissegubbar". Sådana sjuderier och salpeterlador anlades runt om i landet och även i Sandby fanns det ett sjuderi. I mitten på 1700-talet kom de första sjudarna till byn enligt mantalslängderna. På 1800-talet minskade behovet av krut i Sverige och år 1830 togs salpeterskatten bort och sjuderiet i Sandby avvecklades.

På 1800-talet förändrades Sverige i grunden, så även Sandby

Det skedde en kraftig befolkningsökning och medellivslängden ökade dramatiskt. Sverige fick en ny kungaätt med *Karl Johan Bernadotte*, och ett nytt statsskick med Regeringsformen 1809 som främsta inslag. Ur denna sprang sedan både tvåkammarriksdag, politiska rikspartier och så småningom demokrati. Sverige deltog i sina sista krigshändelser och har sedan 1814 inte varit med i några krig som nation, på senare tid bara fredsuppdrag för FN. Laga skiftet förändrade landsbygdens byar. Industrialiseringen kom igång och medförde en kraftigt ökad urbanisering. Många människor lämnade landet och emigrerade. Statsmakterna bedrev en kampanj för att stärka folkhälsan, förutom rådgivning infördes bl.a. obligatorisk vaccination mot smittkoppor.

Även för Sandbys del skedde det en kraftig befolkningsökning. Vid sekelskiftet till 1900-talet bodde 464 människor i Sandby, en ökning under 1800-talet med 126 %. Förutom höga födelsetal hos bybefolkningen var det en kraftig inflyttning från närliggande byar och socknar som låg bakom ökningen. Dessutom vittnar husförhörlängderna om att alla barn i Sandby vaccinerades vilket minskade spädbarnsdödligheten. Lagaskiftet genomfördes som tillsammans med urtappningen av Sandby sjö gav flera nya odlingsområden. Nybyggare och odlingsmän befolkade utmarkerna. Befolkningsstrukturen förändrades från den homogena skattebondebefolkningen på 1700-talet till större inslag av jordlösa grupper. Minst två bönder (kända) från Sandby satt i bondeståndet under flera riksdagar i början på 1800-talet och bidrog till beslut om samhällsförändringarna. En viktig grupp i utvecklingen blev hantverkare av olika slag. Förutom skomakare och skräddare så hade

Sandby bl.a. två garverier med många gesäller. Under sista halvan av 1800-talet kom också handelsmän till byn. Det finns flera exempel på handlare som sökte tillstånd för att driva handelsbodas som senare utvecklades till lanthandel. Man kan också se en ökad inflyttning till städerna, framför allt till Gävle. Däremot var emigrationen inte särskilt stor från Sandby, bara ett fåtal lämnade byn för utlandet. Det kan dock hända att f.d. Sandbybor som tidigare flyttat till Gävle eller Skutskär sedan emigrerade till Amerika därifrån. En storbrand 1859 höll nästan på att uttradera hela byn då 11 hemman brann ner till grunden.

1900-talets två ansikten

Välfärdsstatens genombrott sker i Sverige under 1900-talet. Kungen förlorade sitt politiska inflytande och den politiska makten förflyttades till Riksdagen. På många sätt fick en majoritet av befolkningen så stora förbättringar i sina livsbetingelser att begreppet folkhemmet började användas för att beskriva den utjämning som skedde mellan olika socialgrupper och ordet folk återkom i flera olika sammanhang. Folk-rörelser hade startat redan i slutet på 1800-talet och fick förnyad kraft efter första världskriget. Folkskolan blev på riktigt en skola för alla. Folkbildning blev ett begrepp som flera studieförbund anammade. På Folkets Hus bedrevs kurser och kulturell verksamhet samt politiska möten. Folkets Park blev samlingsplats för nöjesevenemang på många platser i Sverige. Stockholmsutställningen 1930 öppnade för en ny arkitektur och formgivning. Funktionalism blev ett nyckelord för det nya, där funktionen stod i centrum.

Första halvan av 1900-talet och fram till 1970 var Sandbys "guldålder" både när det gäller befolkningsstorlek och antal olika verksamheter. Invånarantalet minskade bara marginellt fram till mitten av seklet då det fortfarande bodde cirka 430 människor i byn. Många nya hus byggdes och gamla moderniserades enligt funktionalismens principer även i Sandby. Det fanns hantverk och förindustriella verksamheter i Sandby redan på 1800-talet, till exempel sadelmakeri och garveri. På 1930-talet kom industrialismen till Sandby och fler och fler lämnade bondelivet för annan verksamhet. Entreprenörer och egenföretagare startade eget och ett 20-tal mindre enskilda firmor växte fram. Andra pendlade till arbeten på andra ställen, först och främst till Karlholm.

Servicen var väl utbyggd, det fanns två livsmedelsaffärer, två skolor, en post, en fjärdingsman (polis) och en tid även en läkarmottagning och en herrekiperingsaffär. Folkrörelserna i Sandby dominerades av frikyrkorörelsen och nykterhetsrörelsen som bedrev en omfattande verksamhet. Det fanns också inslag av idrottsrörelsen genom Sandby SK och Sandby IF. Västlands föreläsningsförening bedrev folkbildning. Det var ett 20-tal olika organisationer i kommunen som samarbetade för att ordna offentliga föredrag och de anordnade också många

föreläsningar i Sandby. Folkets Hus fanns inte i Sandby men där fanns tre andra större lokaler som kunde användas för sådana ändamål. I folkskolans matsal öppnades ett folkbibliotek och ett annat fanns i IOGT:s lokal. Ett stort antal ideella och humanitära organisationer såg också dagens ljus under denna "guldålder". Utifrån kom bl.a. cirkusar på besök varje sommar. Även bonderörelsen hade flera verksamheter med sina ekonomiska organisationer, kvinno- och ungdomsförening. Några verksamheter sysselsatte många av byborna och det var f.a. bygget och driften av flottleden, arbetet i Lådfabriken, kommunens frivilliga borgarbrandkår vid Spruthuset (Brandstationen) och byggboomen på 1930-1940-talen då många nya villor byggdes av snickare och byggmästare i byn. Sandby förvandlades från en utpräglad bondbyn till en differentierad by med många olika verksamheter.

Under sista halvan av 1900-talet och framför allt efter 1970 har avfolkningen satt stora spår på bygden och de flesta tidigare verksamheter har försvunnit. Service som skolor, affärer, post och kultur har lagts ner och flyttat vidare till Karlholm eller Tierp. De tidigare gemensamma samlingslokalerna har sålts till privata ägare. Busslinjerna drogs ner till ett minimum och då blev bilägande ett måste för att kunna ta sig både till arbeten och den service som samhället ska tillhandahålla. I takt med demokratis utveckling under 1900-talet har flera Sandbybor också engagerat sig i politik. Det finns flera exempel på personer från Sandby som har aktiverat sig både i centern (tidigare bondeförbundet), högern (nu moderaterna), folkpartiet (liberalerna) och socialdemokraterna på kommunal men även på landstingsnivå. År 1974 införlivades Västlands kommun i Tierps kommun vilket givetvis också påverkade det politiska spelet.

Sandby på 2000-talet

Idag är Sandby en helt annan typ av by förmodligen ganska lik andra byar på landsbygden i Sverige. År 2000 lades borgarbrandkåren ner efter en lång tids diskussion. Den sista mjölkbonden försvann från byn 2006 då han upphörde med sin verksamhet. Lådfabriken med 40-45 anställda lades ner 2014 efter att några år tidigare ha sålts till ett företag i Hälsingland. En relativt stor andel av de cirka 135 personer som bor i byn idag är pensionärer, men där finns också en hel del yngre som befinner sig i AK (arbetskraften). Några är entreprenörer och egenföretagare i byn även idag men det finns ingen dominerande större arbetsplats som tidigare och många arbetspendlar till andra orter. Marken på många av de äldre gårdarna arrenderas ut till ett fåtal jord- och skogsbruk idag. På dessa bedrivs i huvudsak åkerbruk med potatis- vall- och sädesodling, i skogen produceras timmer och ved. Tidigare höns- och svinuppfödning är helt borta men någon enstaka gård har boskapsskötsel. Några har blivit hästgårdar och en har får men bara till småskaligt husbehov.